

Ткач П. Б.,

кандидат філологічних наук, доцент,
професор кафедри філології, перекладу та мовної комунікації
Національної академії Національної гвардії України

Радванський А. І.,

майор, кандидат педагогічних наук, начальник мовного відділу
Національної академії Національної гвардії України

ВЕРБАЛІЗАЦІЯ ІНТЕНЦІЇ ОСУДУ В ПРЕФЕРЕНЦІЙНИХ КОНТЕКСТАХ

Анотація. У статті проаналізовано засоби вербалізації інтенції осуду в преференційних контекстах. З'ясовано, що вираження інтенції осуду в преференційних контекстах зумовлює негативна реакція мовця на певну ситуацію або на дії його співрозмовників, яка виявляється в порівнянні із ситуацією-еталоном, якій і віддається перевага незалежно від того, оцінюється вона в суспільній свідомості позитивно чи негативно.

Ключові слова: преференційний контекст, інтенція, осуд, ситуація-еталон, оцінка, реакція.

Постановка проблеми. Сучасне мовознавство тяжіє до аналізу мовних явищ із погляду антропоцентризму, тобто в нерозривному зв'язку з мовцем. Із огляду на це на перший план виходить комунікативно-функціональний аспект мови, що визначає потребу детального аналізу ролі оцінних висловлень у комунікації. У роботах, присвячених вивченню цього аспекту, важливе місце зайняли дослідження різних суб'єктивно-модальних значень, передусім значення оцінки. Саме в межах аксіологічних праць було звернено увагу на мовні одиниці, що мають значення преференційності, які учені відносять до прагматичних понять, оскільки контексти із цим значенням становлять, перш за все, ціннісне судження, головне призначення якого – не повідомляти про факти, а впливати на адресата.

Аналіз останніх досліджень. На сьогодні оцінні висловлення привертають особливу увагу науковців у сфері співвідношення та взаємодії семантики й прагматики (роботи Н. Арутюнової, А. Вежицької, Т. Космеди, О. Бессонової, Г. Приходько). Вітчизняних і зарубіжних дослідників цікавлять висловлення як позитивної (Л. Клочко, Л. Кокойло, І. Шкіцька), так і негативної оцінки (Г. Кузенко, О. Ботвінко-Ботюк, Т. Давидова, Н. Каразія). Крім того, висловлення осуду як в семантичному, так і в комунікативному плані аналізували Л. Гусліста, О. Черняк. Проте вивчення вербалізації інтенції осуду в преференційних контекстах потребує уточнення, що й визначає **актуальність** розвідки.

Мета статті – виявити особливості вербалізації інтенції осуду в преференційних контекстах.

Виклад основного матеріалу. Основною складовою частиною процесу комунікації є, як відомо, іллокутивний акт, тобто реалізація інтенції мовця. На думку О. Селіванової [1, с. 605], інтенція є превербальним, осмисленим наміром мовця й, відповідно, не має мовного характеру.

Особливості преференційної семантики, зокрема спорідненість із оцінною семантикою [2, с. 226], зумовлюють уживання висловлень зі значенням преференційності з метою осуду.

Дослідження комунікативно-прагматичних особливостей висловлень осуду виявили, що висловлення осуду функціонують у морально-етичній площині і заторкують емоційну сферу комунікантів. Було з'ясовано, що осуд – негативна оцінка дій і вчинків індивіда – в більшості випадків виникає як реакція на дії/бездіяльність співрозмовника або третьої особи, що зачепили особистісну сферу мовця [3, с. 7].

Семантика осуду, за визначенням дослідників, передбачає вираження негативного ставлення суб'єкта оцінки як носія певних ціннісних уявлень до об'єкта оцінки, з яким пов'язана альтернативна ціннісна позиція, тобто як той, хто засуджує, так і засуджуваний є носіями альтернативних ціннісних підходів [4, с. 4, 8]. Це відповідає преференційній семантиці, умовами формування якої є наявність двох альтернатив і визначення їх невідповідності (зіставлення), що передбачає оцінку однієї альтернативи (пропозиції) порівняно з іншою, тобто визнання однієї ситуації кращою-гіршою або більш-менш імовірною за іншу [5, с. 58].

Можна зробити висновок, що преференційні контексти, які містять негативну реакцію на дії слухача або іншої особи, що пропагують інші, часто протилежні, норми поведінки, формують інтенцію осуду. Засуджуючи поведінку слухача або іншої особи, мовець пропонує своє бачення правильної, унормованої поведінки, наприклад:

[Малахій (до баби-прочанки): *Об чім ви, гражданко, хотіли в їх спитати? Я бачу, ви із села прийшли.*

Баба: *Чи не знають, є тепер дорога до Єрусалиму, – спиталась.*

Малахій (до дідка й галіфе): *А ви?..] Де б сказати їй, що не до гробу тепер єрусалимського нам треба йти, а до Ленінового Мавзолею, до нового Єрусалиму плюс до нової Мекки, – до Москви, ви сказали: прохось, прохось, матінко, – зневажливо, прикро, – і кому, питаю? Женщині, селянці!*

[Галіфе: *Жодного прикрого слова! Навпаки, я з дитячих літ воєнний. Ввічливість – моя стихія!*

Малахій (до дідка): *А ви...] Замість доказати їй і ствердити все вищесказане, що скоро, скоро, скоро прийде час, коли всесвіт заспіва Москві: святися, святися, новий Єрусалим, слава-бо революції на тобі возія – а ви сказали: одчепись! (М. Куліш).*

Ірреальна, бажана ситуація, яка відповідає уявленням мовця про норми поведінки, його ідеям (*не до гробу тепер єрусалимського нам треба йти, а до Ленінового Мавзолею*), протиставляється реальній, існуючій, яка, на думку мовця, указує на відсутність патріотизму й виховання у його співрозмовників (*ви сказали: прохось, прохось, матінко, – зневажливо, прикро, – і кому, питаю? Женщині, селянці!; а ви сказали: одчепись!*).

Слова *зневажливо, прикро, одчепись*, які містять у своєму лексичному значенні негативну оцінку, є достатньою мотивацією осуду, що спирається на стереотипи суспільної свідомості, а саме: не можна говорити з жінкою, тим більше старою, зневажливо і казати їй «одчепись».

Норма, ситуація-еталон, на яку в преференційних контекстах-осудах орієнтується мовець, найчастіше відповідає індивідуальним ціннісним системам. Мовець може моделювати негативну еталонну ситуацію для того, щоб підкреслити вади реальної ситуації, які підлягають осуду з його боку, наприклад:

[Начальник станції. ... *Слухай, пасажири, ти знаєш Сашку, адвоката?..*

Кузьма. *Якого Сашку?*

Начальник станції. *Керенський Сашка... Адвокат, міністр, війну до перемоги, ура... ура... А сина мого Колю, солдата Колю... (заплакав).*

Романченко. *Сина їх тиждень тому вбили на фронті, от і почали, звиняйте, випивати і розстоюватись...]*

Начальник станції. ...*Краще горілку пити, ніж у такій партії бути* (О. Корнійчук).

Засуджуючи партію, яка пропагує воєнні дії та смерть, мовець віддає перевагу відомим, суспільно прийнятним негативним діям – питтю горілки порівняно з перебуванням у такій партії. Засудження в преференційних контекстах завжди звернене на когось або щось: *бути в такій партії* – це звинувачення не собі (мовцеві) за перебування в партії, а партії, зокрема її членам, чий дії, на думку мовця, підлягають осуду. Дейктичне слово *такій* є в наведеному контексті мотивацією осуду, оскільки відсилають слухача до попереднього контексту, в якому мовець змальовує вади цієї партії: *така партія: війну до перемоги, ура... ура... А сина мого Колю, солдата Колю... тиждень тому вбили на фронті.*

Еталонна ситуація в преференційних контекстах із інтенцією осуду може бути негативною тільки з погляду мовця, наприклад:

[*На підприємстві скрута з грошима.*] і *замість того щоб виплатити працівникам зарплату, власник спрямовує їх на більш важливе, як на його думку, – на виробництво. [Чи є така ситуація виправданням невиплати зарплатної плати?]* (Матеріали офіційного сайту Ренійської міської ради).

Хоча еталонна ситуація є об'єктивно позитивною (*власник спрямовує кошти на виробництво*), мовець оцінює її як негативну й використовує як мотивацію осуду, бо вона суперечить його суб'єктивному погляду на еталонні дії власника (*виплатити працівникам зарплату*).

Ситуація-еталон у преференційних висловленнях-осудах можуть відповідати суспільним уявленням про позитивно оцінену, а отже, бажану для мовця ситуацію:

*«Замість того щоб допомогти доставити гуманітарну допомогу цивільному населенню Сирії, Росія та Асад **наносять авіаудари** по гуманітарних конвоях, лікарням та працівникам невідкладної допомоги, які зі всіх сил намагаються врятувати людям життя», [– *заявила постпред Саманта Пауел*] (Матеріали сайту «Голос Америки»).*

Засудження реальної ситуації мотивується порівнянням її з еталоном – уявленням мовця про те, якою має бути поведінка осіб, про які йдеться, в наведеній ситуації, і віддання йому переваги.

Норма, яка слугує еталоном для порівняння реальних ситуацій, що засуджуються мовцем, і ситуацій, яким він віддає перевагу, може становити спільний фонд етичних уявлень членів соціуму й носіїв мови, наприклад релігійні уявлення:

[...*суворий вікарій, мовби не помічаючи дівчачого збентеження, дивлячись їй поверх голови, вів далі: «Ті, хто хоче відректися від свого тіла, намагаються вийти за межі свого єства і втекти від своєї людської природи, – це безумці.»] Замість обернутися в ангелів, вони перетворюються на звірів, **замість** воззвистися – вони принижують себе...» (П. Загребельний).*

Оскільки мовець цитує релігійні тексти, в яких узагальнено ключові етичні поняття, еталонні ситуації відображають уявлення соціуму про правильну поведінку, за допомогою якої людина досягає бажаної мети – обернутися в ангелів, воззвистися, і саме їм віддається перевага. Невідповідність поведінки осіб, про які йдеться, цим еталонам заслуговує на осуд, що зафіксовано в негативнооцінному значенні слова **безумці**.

Також мотивацією осуду можуть слугувати національні уявлення про родинні зв'язки:

– [*Яка ж то мати, коли вона відірвалась рідної дитини? Це не мати.*] *Уже ліпше чужій жінці віддати, яка захоче взяти немовля...*

– [*Хіба можна – не шукати (матір – П.Т.)? Адже без матері рости. Ніколи матір не знати...]*

3– *Ото й краще – таку матір не знати!* (Є. Гуцало).

Дейктичне слова **така**, відсилаючи до попереднього контексту, указує на риси жінки-матері, яку засуджує мовець, спираючись на усталені суспільні морально-етичні цінності: матір, яка кинула свою дитину, не може називатися матір'ю, а отже, **краще** – **таку** (*що відірвалась рідної дитини*) *матір не знати, а дитину віддати жінці, яка захоче її взяти.*

Засобом докору можуть стати також іронічні репліки, уживаючи які, мовець може мати на меті висміяти вибір слухача, наприклад:

[*Я. Я... я зараз іду до неї... Я вже й перші слова наготовив про наше побачення... Скажу просто: «Здрастуйте!» І не так: «Вдома?» – «Вдома...» Ні: «Я не спитавшись увійшов, це привілей старців і закоханих»].*

Лука. *Ні, ти вже **краще** так: «Вдома?» – «Вдома». Тоді ти: «Простіть, але в мене не всі вдома, і я прийшов, щоб ви побачили ідіота з іконкою вічної любові, з дівчачим фартушком **замість** червоного прапора. Та якби ж ідіота! – Паскудника! Зрадника!»* (М. Куліш).

Маскуючись під пораду другові, мовець іронізує над його ідеями про кохання, над його захопленням дівчиною, яка належить до ворожого стану, над його думками про те, як вести розмову з дівчиною, тоді як, на думку мовця, він повинен думати тільки про боротьбу й перемогу над ворогами.

Висновки з дослідження й перспективи подальших пошуків. Таким чином, вираження інтенції осуду в преференційних контекстах зумовлює негативна реакція мовця на певну ситуацію або на дії його співрозмовників, яка виявляється в порівнянні із ситуацією-еталоном, якій і віддається перевага незалежно від того, оцінюється вона в суспільній свідомості позитивно чи негативно.

Література:

1. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми / О.О. Селіванова. – Полтава, 2008. – 712 с.
2. Ткач П.Б. Реалізація стратегії здійснення впливу в конструкціях зі значенням преференційності / П.Б. Ткач // Studia Ukrainica Posnaniensia 1. – 2013. – С. 225.

3. Черняк О.П. Структурно-семантичні та комунікативно-прагматичні особливості висловлень осуду (на матеріалі англomовного художнього дискурсу) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04 / О.П. Черняк ; Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича. – Чернівці, 2009. – 21 с.
4. Гусліста Л.О. Негативна етична оцінка у контекстах осуду (на матеріалі сучасної публіцистики) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.02 / Л.О. Гусліста ; Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна. – Харків, 2002. – 18 с.
5. Ткач П.Б. Значення преференційності та способи його вираження в українській мові : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 – українська мова / П.Б. Ткач ; Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди. – Харків, 2004. – 217 с.

Ткач П. Б., Радванський А. И. Вербалізація интенції осудження в контекстах предпочтєння

Анотація. В статтє проаналізовані особенности вербалізації интенції осудження в контекстах предпочтєння. Выяснено, что выражение интенції осудження в контекстах предпочтєння предопредєляет негативная реакція

говорящего на определенную ситуацию или на действия его собеседников, которая сравнивается с ситуацией-эталонem, которой и отдается предпочтение независимо от того, оценивается она в социуме позитивно или негативно.

Ключевые слова: контекст предпочтєния, интенція, осуджение, ситуация-эталон, оценка, реакция.

Tkach P., Radvansky A. Verbalization of the intention of condemnation in preferential contexts

Summary. The article analyzes the features of verbalizing the intention of condemnation in preferential contexts. It was found out that expression of intention of condemnation in preferential contexts leads to a negative reaction of the speaker to a certain situation or to the actions of his interlocutors, which is manifested in comparison with the situation-standard, which is preferred, regardless of whether it is evaluated in the public consciousness positively or negatively.

Key words: preferential context, intention, condemnation, situation-standard, evaluation, reaction.